

210.9.9

~~U-81~~

Uruptik

Keepers Keepers

1910

891.99

U-97

XVI, 22.

1874

SUBCOMMITTEE

LEWIS & CLARK

891.99
 2208
 U-97
 4

ՍՈՒՐԵՆԻՅ
 -6 NOV 2011
 22/11 912
 Քանյան

ՀԱՐՍՆԱԲԵՐԴ

== Ե Ի ==

ԱՐԻԻՆՈՏ ՀՈՎԻՏԸ

1001
3813

ՂԱՐԱԲԱՂԻ ԼԵԳԵՆԴԵՐԻՑ

Բ Ա Դ Ո Ւ
 ՏՊԱՐԱՆ «ԱՐԱՄԱՍԶ»
 1910

Б.А.К.У
 ТИПОГРАФИЯ
 1910

ՀԱՅՐԵՆԻ ԼԵՌՆԵՐԻՆ.

Ձե՛զ, ո՛վ հայրենի միգասպա լեռներ,
 ձե՛զ եմ պիմում ես՝—ձեզնով երգելու ցա-
 ւասանց հոգուս ե՛ւ վիշտ, ե՛ւ կսկիծ: Ձեր
 կուրծքն էլ պատռուած անհուն ցաւերից. ձեր
 ճակատն ամպո՛ւս խորունկ քախիծից. ձեր
 անեղ շնչից բուք ու բորանն է մոռնում վայ-
 րագ: Թեեւ մերթկն է փոքորկում հոգիս, վե-
 րապայց միտքս ցաւերով բռնուած ննչում է
 սիրսս . . . — վիրաւոր արտի բունալից ձայնից
 ամենքն են խորշում. եւ ես՝ մեն-մենակ
 կանգնած եմ ննչող խաւարի միջին իմ բարդ
 ցաւերով, խորունկ վերքերով՝ հեռո՛ւ ամեն-
 քից, բայց հոգով մօտիկ ձեզ, իմ հայրենի
 մեռւոտ լեռներ: Ձեր ամեն մի խորշն, ա-
 մեն մի բեկոր ունի արիւնոտ իւր պատմու-
 քիւնը . . . եւ դաժան ձմեռն, երբ բուք-բո-
 րանը խեղազար շնչում, ձիւն ու աւազը ի-
 րար է խառնում, ցաֆ - ցրիւ սալիս, —
 մեն-մի մոռնոց նոր պատմութիւն է անցեա-
 լից պատմութիւն: Ձեզ պէս՝ ցաւերով սանջւած
 իմ հոգին ականջ է դնում նրանց միմուռ-
 ջին եւ նրանց ցաւով խորք ներշնչում . . .

ՀԱՐՍՆԱԲԵՐԴ

Հալարտ-հալարտ սև սարերով է շրջապատուած մեր երկիրը: Յաղթ կատարները մինչև ամպերը բարձրացրած, իրենց կուրծքը անյաղթ քաջի նման ցցած, դէմ են դնում խիստ բնութեան հարուածներին: Յուրտ ձմրան դաժան քամին միշտ ձեան հետ է մենամարտում սարի լանջին և մոնչում. ուժգին խփում, ձիւնի փոշին ցրիւ տալիս, սարի ժէռոտ կրծքին ուղղում իւր հարուածը, էլ յետ դառնում, ձէնը կտրած, թագնւում ձորում, նոր ոյժ ստանում, նոր բարկութեամբ հարուած թափում. սարը գոռ է. նրա կուրծքը անյաղթելի. նա անսասան դէմ է դնում հարուածներին ու ծիծաղում . . . :

Հեղ արևի մեղմ շողերից ձիւնը հալւում, առուններ է գոյացնում. կարկաչելով նրանք հոսում սարի կրծքով,

ձորի միջին պղտոր, յուզուած գետակ,
կազմում... Մթին ամպերը կուտակ-
ւում են սարի գլխին, նա մռայլւում,
յօնքերը կիտած վէրքոտ կրճքից մը-
ռնչալով՝ լոյս պահանջում. նրա ձայ-
նից որոտում է ողջ երկինքը, և եր-
կիրը գղրղում: Վտակները կայլակնե-
րով թափւում են այն գետակը, որ
վըշշալով ձորի միջին նրա քարերն է
տաշում . . .

Իսկ գարնանը. այն լեռների գորշ
լանջերը հազարերանգ ծաղիկներով
զերթ նորահարս պճնւում, զուգւում,
անուշ բուրմունք տարածելով՝ գար-
նան գալուստն են Եւետում: Ձորը
կանաչ, խիտ սաղարթով մրթնա-
նում է. նրա միջին հոսող առուն
հաղիւ լսուող համեստ ձայնով է խո-
խոջում, մերթ թափնւում խոտերի
մէջ, ձայն ծաղուներ իրեն քաշում,
մերթ արծաթէ երեսը բանում: Ձորը
լցւում թռչնիկներով, թռչնիկները
խօսք մէկ արած՝ ճռուողում են ու
թռչկոտում, մեծ բնութեան վեհ

գաղտնիքը իրենց երգով փառաբանում
ու ծըլուելում: Արծիւ... սէգ թևերը
փռած օդի միջին, մեր սարիցն էլ
բարձր ճախրում ու հրացայտ աչքերն
ուզողում ձորի խորքը.— ձորի ներսում
սուր խանչալի շողշողալը և անմեղ գո-
հի թաւալզուր ընկած գլուխը նա
տեսնում է... նա տեսնում է, նորից
ճախրում, սուր պաքներ հուր աչքե-
րիցն արձակում . . .

Այն մեծ սարի սուր կատարին
աւերակի բեկորներ կան.— մնացորդ
են մի հինաւուրց յիշատակի: Իւր վիթ-
խարի յաղթ գագաթով և ամրոցի բե-
կորներով կուրծքը ցցած բարձր լեա-
ռը վկայ է մի արնոտ անցքի: Մինաս
պապը զիտէ անցքի պատմութիւնը:
Նա շատ անգամ է այդ կրկնել, բայց
միշտ թարմ է հնչում նրա պատմու-
թիւնը:

— Շատ տարիներ են անցել այն
օրից,— այսպէս էր միշտ սկսում,— հը-
ռէն, հեռուն կապտին տալիս սարի
գլխին ցցուած, քանդուած պարսպի

կտորները տեսնում ես. — մնացորդ են մեծ ամրոցի: Տեսնում ես այն հսկայ սարը, որ գլուխը խիտ ամպերի մէջն է թաղել, — ամեն զարնան մալ ու քոշով հովիւ Ասլանը վէր էր գալիս նրա դռնին: Քաջ էր Ասլանը, լայն թիկունքով, հաստ ու ամուր բազուկներով, բարձրահասակ, սև աչքերով, թաւ յօնքերով. նա նման էր իրեն պատող հսկայ լեռանց. նա իւր ցեղի ամբողջ զարդն էր: Ո՞վ էր սիրում իգիթ հովուին. նրա սրնգի անուշ ձայնից սար ու ձորեր հրմայւում էին. նրա անուշ մեղեգիները հարս աղջկանցը կաշկանդում, նրանք գաղանի նրա համար էին ապրում. ամենքն իրենց սրտի խորքում ամուր պահում նրա պատկերը: Ասլանը նրանց երազների առարկան էր. ամեն մէկն էլ մտածում էր. վայ թէ Ասլանն ուրիշն առնէր, ուրիշ աղջկայ սիրտը ձօնէր. — ինքը վշտիցը կը մեռնէր. ի՞նչ պէս ապրել աշխարհի մէջ առանց սիրած իգիթ ետրի, չէ՞ որ երկիրը կը փշրուէր ու իրեն ողջ-ողջ, զրկուած

ետրից, ներս կը տանէր: Հովուի աղջիկն էլ սիրել գիտէ. նրա սէրը վայրենի է. այն սարերի մրբիկի պէս նրա սէրը բռնկւում է ու որսողւմ, ինչպէս փայլակը սարի գլխին: Նրա սիրոյ անեղ ձայնից արար-աշխարհք է դղրդում...

Մեր սարերի միւս կողմն էլ դարձեալ սարեր ու ձորեր կան. նոյն կատարներն են երկինք հասած, իրենց փեշերը տարածում են հեռու-հեռու, որտեղ դարձեալ խաշնաբաժներ մալ են պահում: Այդ բոլորը մի բէկի է: Աստրծոյ աշխարհ, բայց բէկն է տէր: Նա Աստրծուց չէ՞ որ ստացաւ, այլ իւր ուժով, ստրուկներով տիրապետեց, հովիւներին ծառայ շինեց: Հովիւներն էլ խաւար մարդիկ՝ եղան բէկի ստրուկ ծառայ:

Կտրիճ Ասլանն, իգիթ Ասլանը սարի միւս կողմը հիւր գնաց ծանօթ հովուին: Այնտեղ տեսաւ հիւր-փէրի, սարի ջէյրան, դաշտի մարալ, չքնաղ, սարի գեղեցկուհի բէկի դուստրը: Տեսաւ, սիրեց: Սիրուն Ծաթմի դոյզ կրակոտ,

սև աչքերից մի սուր սլաք թռաւ, ցցուեց քաջ Ասլանի ամուր կրծքում: Մխաց կուրծքը. վէրքոտ սրտից արիւն հոսեց: Այդ օրուանից կտրիճ Ասլանն աշուղ դարձաւ. ամբողջ աշխարհը նրա համար սև մութ պատեց: Այն ծաղկաւէտ կանաչ դաշտերը չէին ծաղկում նրա համար, այն վիթխարի սարի լանջը չէր գրաւում նրա ուշքը: Նա մոռացաւ ուն ու ոչխար, ծաղիկ, աղբիւր և սրինգը նրանց համար. նա նուազում, երգ էր հիւսում վէրքոտ սրտի ետքի համար: Նրա երգից սարեր, ձորեր շարժուեցին, ծաղիկները մեղմ օրօրով իրար տալով նրա մրմունջ մեղեգիները, տարան, հասցրին գեղեցկուհի, լեռան փէրի, սիրուն Փաթմին՝ խորունկ խոցուած սրտի դարդերը... Յուզուեց չքնաղ Փաթմի սիրտը. ականջ դրաւ խորունկ խոցուած սրտի ձայնին ու նա սիրեց քաջ Ասլանին: Չէ որ սէրը սրտի գործ է. նա բէկզագին չուզեց սիրել և քաջ հովուին ընտրեց իր ետը:

Խոր էր խոցուած Ասլանի սիրտը.

նա միայնակ չը կարեցաւ տանել վշտի ծանրութիւնը: Եկաւ օրան, կանչեց ցեղի հովիւներին:

— Հէյ, եղբայրներ, Մուս սարում ջէյրան տեսայ, հիւրի-փէրի աղջիկ տեսայ: Այն օրուանից սիրտս մաշւում, նրա սիրուց հիւժւում, խոցւում, — գէպ գերեզման է ինձ տանում: Հէյ, եղբայրներ, առանց Փաթմի ես չեմ կարող հանգիստ շրջել: Սար ու ձորերը մթնեցին, այս կանաչն ու ծաղիկները թոշնեցին: Այն մեծ բէկի սիրուն աղջիկն իմն է. ո՞վ է ուզում ընկերանալ ինձ այս գիշեր:

Քաջ հովիւները միաբերան ձայն տուին. իրենց արիւնը խոստացան եղբոր համար չը խնայել: Ասլանը վերցրաւ լուսը կտրիճ, «մնաս բարև» ասաց ցեղին, ճանապարհուեց:

Խումբը հասաւ ծանօթ բէկի սարի լանջին, քաջ Ասլանի ծանօթ հովուի գետնափորին: Նա դուրս եկաւ, սարի կրծքին նստեց մենակ և սրինգը կկկացրեց... Սիրուց տանջուած սրտի ձայ-

Նը բարձր հնչեց անուշ սրնգի փողի միջին, գնաց հեռու, ծաղկապսակ արօտների վրայից անցաւ, Ասլանի ցաւը տարաւ յայտնեց սիրուն Փաթմին: Լսեց Փաթման, զգաց սիրոյ հզօր կոչը և գիշերը՝ մէջ գիշերին ծածուկ փախաւ, վառ սիրոյ գիրկը նետուեցաւ...

Անցան օրեր: Ասլանը հասաւ իւր մուրազին, նրա համար ծաղիկները առաջուանից էլ աւելի անուշ հոտով էին բուրում. ձորի մեղմիւս սօսափիւնը, ջրի կարկաչն ու թռչնիկների ծրլուրդը մարգարէի դրախտն էին նրան թւում. մօտն էր չքնաղ, սարի ջէյրան, դաշտի մարալ, հիւրի-փէրի, սիրուն Փաթման: Բէկն անիծեց իւր ազնկան, սիրուն Փաթմին, որ Ասլանին դերադասեց բէկ-փեսայից:

Այն լեռներին ու ձորերին, ուր Ասլանն էր իւր ցեղի հետ ամեն գարնան իջնում քոչով, այս մեր բէկի պապի պապն էր տիրապետում: Ամեն տարի բերքից յետոյ գալիս, ստանում տասնորդը: Այդ տարին էլ բէկը գալիս,

հիւր է իջնում Ասլանի մօտ. հաւաքում է տասնորդը. բայց տեղիցը չի էլ շարժւում. — Նա տեսել էր սիրուն Փաթմին ու հմայուել: Իգիթ Ասլանն այդ չը գիտէր. հիւրին քշել իւր տնիցը՝ հակառակ էր սովորութեան: Մէկ օր Ասլանը դաշտում, բէկը սիրտ է առնում, կանչում սիրուն Փաթմին: Նա պատմում է իւր տանջանքը, խոստանում է հարստութիւն, լաւ զգեստներ, եթէ միայն... եթէ միայն նա կրթողնէ քաջ Ասլանին, կըցանկանայ լինել «խանում», ինչպէս առաջ իւր հօր տանը:

— Բէկ, միթէ Ասլանը քեզ անպատուեց. դու նրա հիւրը, այսքան օրեր քեզ կերակրեց, իւր տուն-տեղը քեզ նուիրեց, փոխարէնը՝ այդպէս կ'ուզես ցոյց տալ նրան հիւրի պարտքը: Ես թողեցի բէկի օճախ, հարուստ ծնողք. ես չուզեցոյ ընտրել փեսայ քեզ պէս բէկի, այժմ կ'ուզես՝ ջահէլ—ջիւան, սարի իգիթ, քաջ Ասլանին թողնեմ մենակ, քեզ հետ փախչեմ: Ամօթ է քեզ. շուտով անցիր, գնա տունդ, թէ որ կտրիճ

Ասլանը լսեց՝ խէր չես տեսնիլ նրա՝
ձեռքից։

Բէկը փոշման՝ վերցրաւ աւարը և
մարդկանց հետ ճանապարհուեց։ Բայց
Փաթմի կրակը նրան այրել չըզտգարեց։

— Ո՞ր մի չորան այդպէս հիւրի խա-
նութ ունի, ինչպէս Ասլանը, որ «ուս-
յաթ» կը կարենայ ծպտուն հանել բէկի
առաջ։ ինչի՞ բէկ եմ, որ Ասլանի պէս
չորանի չքնաղ կնոջ չըտիրանամ։ Հէյ,
ծառաներ, գնացէք, ասէք կտրիճներին՝
զէնք-զրահով պատրաստ լինին։

Բէկը վերցրաւ շատ կտրիճներ,
զէնք զրահով, սուր-թուանքով ուղիղ
գիմեց սարի լանջին բանակ դրած քաջ
Ասլանի օբաներին։ Արևծագին բէկը
բռնեց օբաների չորս բոլորքը, սուր-
սուսերով, շէկ գնդակով նա սպառնաց
դուրս ելնողին։

Ի՞նչ են արել հովիւները. ինչո՞ւ
բէկը սպառնում է իսպառ ջնջել նրանց
ցեղը։ Տասանորդը վաղուց տուին. քա-
նի օր էլ հիւր պահեցին. զան մորթե-
ցին, իւղ ու մածուն, սեր ու կարագ,

միշտ առատ էր նրա համար։ Էլ ինչո՞ւ
էր բէկը վերցրել թուր ու թուանք,
զէնք ու զրահ, կռիւ եկել։

Բէկի մարդիկն ոտից-գլուխ զէն-
քով պատած, եկան մտան օբէքանց
մէջ։ Հաւար տուին ամեն մարդի՝ բէկի
հրամանը յայտնելու։ Ամեն կողմից հա-
ւաքուեցին հովիւները։

— Հէյ, չորաններ, — խօսեց բէկի
մարդոց մէկը, — բէկը խոստանում է
այսուհետև այս բոլորը՝ չախր-չիման,
լեռ ու դաշտը՝ կանաչ արօտ ձեզ պար-
գեկել, եթէ նրա հրամանը կը կատարէք։

— Ի՞նչ է, ի՞նչ է բէկի հրամանը,
— ամեն կողմից ձայնեց ամբոխը։

— Բէկն ուզում է հովիւ Ասլանի
սիրուն կնոջը՝ սարի ջէյրան, դաշտի
մարալ, հիւրի-փէրի, սիրուն Փաթմին,
եթէ չըտաք, նա ցասումը ձեր տան-
տեղի, մալ ու միւլքի վրայ կը թափէ,
ոչ ոք ձեզնից չի ազատուիլ նրա ձեռ-
քից։

— Ամօթ, ամօթ նրա համար — գո-
ռաց ամբոխը կատաղած. — շնւտ, շնւտ

կորէք, թէ չէ՝ մաս-մաս կ'անենք ձեզ էլ, այդպէս ասողին էլ. էլ ռօր օրուայ համար ենք մենք «մարդ» անունը կրում մեզ վրայ, երբ մեր պատիւ ու համուսը բէկի նման լսիրը մարդուն պիտի ծախենք: Հէյ, եղբայրներ, մեր կանայքը մեր պատիւն են. դաշտի ծաղիկ, մեր սարի վարդ սիրուն Ֆաթման մեր քոյրն է. ամօթ չէ՞ մեզ վախկոտ լինել, չըպաշտպանել քաջ Ասլանին: Կտրիճ Ասլան, իզիթ Ասլան, մենք ամենքս, մեծ ու փոքր պատրաստ ենք միշտ արեան գնով դէմ գնելու ստոր բէկի ծառաներին. մեզ տա՛ր կոխ:

Յանկարծ շողաց քաջ Ասլանի մերկ խանչալը, ծառաներից մէկի գըլուխը թաւաղլոր ընկաւ գետին. մընացածները փախան կորան:

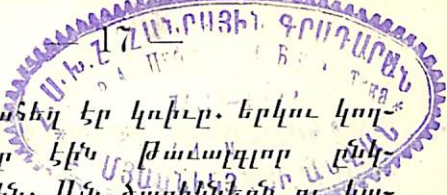
Նրանք շուտով պատ կանգնեցին սարի գլխին, իրանց կանանց, մանուկներին ամբացրին նրա մէջը: Իրենք զէնքով, սուր սուսերով յարձակւեցին բէկի վրայ:

Արիւնահեղ էր կոխը. երկու կողմից քաջեր էին թաւաղլոր ընկնում գետին: Այն ծաղիկներն ու կանաչը, որ ծածկել էին լեռան լանջը, կարմիր արնով ներկըռեցան: Մութն իջնում էր, երբ քաջ Ասլանն իւր մարդկանցով վերջին անգամ գրոհ արուեց բէկի վրայ: Բէկը սարսեց նրանց ուժից: Ձին դարձրաւ ու մազապուրծ փախաւ գնաց: Այդ իսկ ժամի վերջին գնդակ նրա գորքից սուլաց կպաւ քաջ ասլանի անվէր կրծքին. նա երեքաց ու հառաչեց, վերջին անգամ «Ֆաթմա» կանչեց ու արնաքամ ընկաւ գետին:

Լուրը հասաւ օբաներին: Մեծ ու փոքր շրջապատած խղճուկ Ֆաթմին, լաց ու կոծով եկան, հասան արնի վայրը:

— Ֆաթմա, — խոցուած սրտից կանչեց մեր Ասլանը. — վրէժ ստոր բէկի ցեղից . . . Տղերք, Ֆաթմին ձեզ եմ յանձնում. չըտաք նրան գազան բէկին . . . Մնաք բարեւ . . . Ֆաթմի պատիւը ձեր համուսն է . . . այսօր իմը, վաղը ձերը պէտք է քաշէ . . .

1001
5186

Այդ գայլ բէկի խոստումներին չըհա-
ւատաք . . .

Ասաց, վերջին հայեացք ձգեց սա-
րի լանջին, ծաղկանց միջին ջահէլ-ջի-
ւան, իգիթ եղբարց արնով ներկած
գիւակներին, խոր «ա՛խ» քաշեց կըտ-
րիճ, արի, սրտոտ Ասլանը, Փաթմի
գրկում շունչը փչեց . . .

— Վա՛յ Ասլան, վա՛յ . . . գոչե-
ցին կանայք ծուռառուելով:

Նրանց ձայնից ողջ սարերը գլոր-
դացին ու խոր ձորերը ձայն տւին:
Նրանց լաց ու կոծի ձայնը հեռու-հե-
ռու մինչև ծերուկ մեծ Մուսլին գը-
նաց հասաւ: Աշխարհը մթնեց Փաթմի
գլխին. ջահէլ-ջիւան, իգիթ եարից նա
գրկուեց:

— Քոյրեր, եղբարք, — դողդողջ
ձայնով ասաց Փաթման—ինչո՞ւ կո-
ծենք. Ասլանը մեռաւ, բայց կտակեց
վրէժ առնել. ով չէ կարող նրա կտա-
կը կատարել, թող նա՛ն ողբայ: Ասլանի
տեղ ես պատարաստ եմ գէնք սո՛նե-
լու:

Այս ասելով նա վերցրաւ մեռած

եարի գէնք զրահը և այն սիրուն, դաշ-
տի մարալ, սարի ջէյրան, չքնաղ
Փաթման դարձաւ իգիթ, կտրիճ տը-
ղայ:

Չորի միջին փոս փորեցին, կըտ-
րիճ Ասլանի արիւնոտ գին մէջը դրին:
Նրա կողքին ծառ ու ծաղիկ գլուխ
գլխի ողբում էին անժամանակ
թողմած սէրը. փոքրիկ առուն ձայ-
նակցում էր նրանց ողբին:

Միւս առաւօտ՝ գեռ արկը չը ծա-
գած, բէկը վերցրաւ հարիւրաւոր ծա-
ռաներ, ոտից ցգլուխ գէնք-զրահով,
եկաւ պատեց օբաների շորս բողբոջը:
Մարդ ուղարկեց հովիւների ամբողջ,
խոստացաւ շատ մալ ու բաժին, թէ
որ կըտան սիրուն Փաթմին:

Յեղը կատգած ոտի կանգնեց ու
սպանեց այդ եկողին: Իրենք գէնքով
ընկան բէկի զօրքի վրայ: Նրկու կող-
մից շատ կտրիճներ մահացան. նրանց
արնով ամբողջ լեռը ներկուեցաւ. ա-
րիւնն առուի նման հոսեց սարի լան-
ջից ծաղկանց վրայով և խառնուեց
այն գետակին, որ քերելով քաջ Աս-

լանի սառ շիրիմը, ձորի միջով հոսում էր ցած: Ընկան բոլոր հովիւնները. ուն ու ոչխարը կոտորուեցին. սարի լանջը դիակներով ծածկուեցաւ: Յնծաց բէկը. — ոչ ոք չկար, որ պաշտպանէր սիրուն Փաթմին: Բէկը պատուէր տուաւ մարդկանց՝ ողջ-ողջ բռնել, բերել մօտը: Մարդիկ՝ մէկը միւսի յետից ընկնում էին սիրուն Փաթմի շէկ գնդակից: Բայց վերջացան գնդակները, բէկի մարդիկ հասուեհաս են: Տեսնելով որ մօտենում է ճրգնաժամը, նա վազեց մեծ սարի գագաթը բարձրացաւ և այնտեղից կանչեց բէկի ծառաներին:

— Գնացէք, ասէք զազան բէկին, որ ես միայն նրա ձեռքը կըյանձնուեմ, եթէ կըգայ:

Բէկը եկաւ, ուրախ կանգնեց սարի առկին:

— Անօրէն բէկ, — կոչեց Փաթման խիստ կատաղած — սպանեցիր ջահէլ-ջիւսն հովիւներին. կտրիճ Ասլանն ընկաւ նոյնպէս նրանց հետը: նրանց աւիւնը ներկեց սարի չորս բոլորը: Ես

մնացի ամբողջ ցեղիցը կենդանի. նրանք մեռան պատուիս համար, որ չթողնեն ստոր բէկին անպատուելումեր օճախը: Այս բոլորից յետոյ կ'ուզես, որ ուրանամ ես նրանց. ջահէլ-ջիւսն քաջ Ասլանին դաւաճանեմ քեզ համար, քեզ, դաւաճան, որ յղփանամ իմ մարմնով: Չէ՛, ստոր բէկ, եթէ թողնեմ դիակները, թողնեմ սրտիս թոշնած ետրի սառ շիրիմը, — երկինքը կայծակ կ'ողզարկէ ինձ, իմ դաւաճան սեւմուր հոգուս: Ուրեմն՝ անէծք բէկի գլխին, անէծք նրա ցեղի վրայ . . . Թող քո ցեղը գայլերի պէս լեռներումը թափառէ, և յաւիտեան նրանք իրար գազանացած յօշոտեն . . .

Ասաց Փաթման, մագերն արծակ մի թռիչքով թռաւ ներքեւ, ուր Ասլանն էր ամփոփուած . . .

Բէկը սարսափած գետին ընկաւ և այլ ևս չկանգնեց: Նրա մարդիկը ցիրցան փախան: Շարժուեց սարը: Մեծ փոթորիկ բարձրացաւ, խլեց լեռան արնոտ կըծքից մի մեծ վեմ-ժայռ, հողով քարով ծածկեց սիրուն Փաթմի

դին, իսկ ամբողջը խորտակեց . . .

Այդ օրուանից սարի ծաղկունքը կարմրեցին, իսկ կանաչը չորացաւ. միայն ամպրոպն է ճայթում սարի գագաթին և մրրիկը ներքե՝ ձորում խելակորոյս մոնչում: Բէկի մարդիկն ընկան լեռները, ինչպէս վայրի գազաններ . . . ¹⁾

Անցան գարեր: Դեռ մնում են մեծ ամբողջի բեկորները այն մեծ սարի գագաթին. ներքե՝ ձորում ջահէլ-ջիւան, քաջ Ասլանի, դաշտի մարալ, սարի ջէյրան, չքնաղ Փաթմի մեծ մահարձանն է անասան: Ամեն տարի հովիւները սար գնալիս ուխտ են գրնում մեծ շիրմին: Հայրը որդուն, պապը թոռին պատմում են այն անցքի մասին:

Եւ ամբողջի բեկորները անուանեցին «Հարանաբերդ»:

¹⁾ Ղարաբաղի հիւսիս արեւելեան կողմում բարձրացող լեռներում ապրում է աւազակաբարոյ թրքական մի ցեղ, որ կազմում է մի քանի գիւղեր: Այդ գիւղերը ընդհանուր անուամբ կոչւում են «Ղուրդեր» (գայլեր):

ԱՐԻՒՆՈՏ ՀՈՎԻՏԸ

(Նախասկ բնկերոյս՝ Հ. Կ.-ի յիշատակին) .

Այն, այն օրուանից այս հովտի միջին գարուն չի բացւում: Թռչունք գեղ 'ի գեղ իրանց երգերը չեն հնչեցնում, ծառերի կանաչ սաղարթը գարնան յոգնած անցուորին չի զովացնում, գեփիւղը հեռու է փչում այնտեղից. ծաղիկներ չկան, որ իրանց բուրմունքը տարածեն հեռու. միայն գորշ փշերն են հովտին զարգարանք և ոսկորների անվերջ շարաններ . . .

Եւ խորհրդաւոր այն սիրուն ժամին, երբ գոյն-գոյն ծաղկունք մեղմիկ գեփիւղից իրար են փառում և ողջ աշխարհի գաղանիքն ու խորհուրդն իրար հաղորդում, երբ սիրոյ դրուագ հիւսելով՝ մեղմիկ իրիկնադէմին շշնջում, բուրում, հէնց այդ իսկ ժամին խելագար մըրիկն է վազվրտում այն-

տեղ՝ այն հովտի միջին և շարժում
անվերջ շար՝ի շար ընկած այն ոսկոր-
ները... Ոսկորների շարք..., որոնք
ամենքն էլ շնչում էին պարզ այն յու-
տակ օդը, որ այն բարձրաբերձ սարե-
րն է պատում, որոնք ամենքն էլ
ունին ցաւերից հիւսուած պատմու-
թիւն . . .

Եւ մէջ գիշերին, սև մութ գիշե-
րին, երբ փայլակ, կայծակն է երկնից
խորքումը փայլատակում, ամալրոպի
թափից այն լերկ ժայռերը ճայթում
են, դողում, հէնց այդ ժամանակ
մեղմ շշուկներ են լսում հովտի
մէջ... ցրուած դանդերն են՝ բերաննե-
րը բաց՝ մեղմիւ պատմում են արիւ-
նոտ հովտի հին պատմութիւնը . . .

— Մեծ էր հռչակը անյաղթ Ի-
րանի քաջ Մահմէդ-շահի. նրա մի
խօսքը ողջ երկրի վերայ մահ էր
տարածում. սարսափն էր տիրում մի
ծայրից միւսը, երբ նա սրտամտում,
ղէմքը խաւարած լուսին էր դառնում :
Հեռո՛ւ Թուրանի աւազուտներից մինչև
Արաքսի վայրի շամբերը ու դեռ էլ հե-

ռու՛ մինչև Կովկասի ձիւնապատ սա-
րերը համատարած մահն էր սաւառ-
նում, երբ այդ բռնակալը անթիւ զօր-
քերով շարժւում էր տեղից :

Դարձեալ դարուն էր :

Խաղա՛յ գիշերին լուռ էր լեռնե-
րում և այս հովտի մէջ, ուր տարած-
ուած էին թաւիշ խոտի մէջ նախիրն
ու հօտը գիւղացիների: Յոգնած գեղ-
ջուկները խաղաղ յարկի տակ մրա-
փում էին, իսկ այն լեռների անուշ
գեփիւղը մեղմիկ օրօր էր շշնջում նը-
րանց: Գետն էլ էր լռել, անտառը ան-
շարժ, առուն ննջում էր խոր ձորի
միջին. գիւղը քնած էր. նախիրը պառ-
կած, շները արթուն լուռ գիտում
էին: Այն «ղարաղամ»-ի միջին ճրագ
կար. մայրն էր օրօրում լացող ման-
կանը և օրօր երգում. և լուռ գիւղի
մէջ, իբրև արձագանք հեռո՛ւ լեռների
վշտի ու ողբի, փոքրիկ խրճիթից մօր
մեղմ նանիկը գեփիւղը խլում, տա-
նում էր, թոցնում թևերի վրայ դէ-
պի սարերը, որտեղ գիւղացին մենակ
արխաջում, հանգիստ էր առնում...

Օրը լուսացաւ. գիւղ, անտառ ու դաշտը կենդանացան. գետը փրփրեց, իր մարտն սկսեց. առուն կարկաչեց, ոչխարը մայեց, և քնաթաթախ հովիւ-ւր լանջին իր «չուն» նուագեց . . .

Բայց ի՞նչ մշուշ է, որ յանկարծ պատեց ամբողջ լեռ ու դաշտ: Այդ սև մշուշը սև ամպ չէ գարնան. փոշու ամպեր են՝ բարձրացած ձիւնաց արագ դոփիւնից: Մինչդեռ գիւղացիք հրաշք կարծելով նայում են չորս դին, անյաղթ Իրանի քաջ Մահմէդ-շահը կանաչ լեռների լանջին ցած իջաւ, իսկ նրա զօրքը՝ անթիւ, անհամար պատեց ողջ գիւղի անդ ու անդաստան:

Շահը երբ դիտեց արտ ու արտօ-րայք, կանաչ այգիներ, նախիրն ու հօտը գիւղացիների, թռչկոտող մանկանց՝ տների կտրին, հնձոր գիւղացուն՝ մանգաղը թևին, հրաման տրուաւ կանչելու իր մօտ ծեր տանուտէ-րին: Եւ նա սև դէմքով, մռայլ՝ քսն ժայռը մեծ գետի սփին՝ դարձաւ ծե-րունուն:

— Ասա, ծերունի, ի՞նչն էք ամե-

նից աւելի սիրում. ի՞նչով են ապրում գիւղն ու գիւղացիք:

— Ծառադ եմ, արքայ, մեր ար-տը, կալը, այգին ու արօտ հաւասար թանկ են գիւղացու համար. եզը օգ-նական, կովը կաթնատու, գոմէշն ու ոչխար մեր ընկերներն են. իսկ այս սարերը վիթխարի կրճքով զթոտ մօր նման կերակրում են մեզ,— ս-սաց ծերունին, խոր գլուխ տը-ռաւ:

— Տեսայ ձեր արտերը, հօտերն ու նախիրը լեռների լանջին. բայց կ'ուզենայի մի կալ էլ տեսնել. ահա այն կանաչ, չհասած արտում մեծ կալ շինեցէք առանց կամների, և վաղն առաւօտ թող պատրաստ լինի, ասաց շահն ու խրոխտ կանգնեց տեղիցը:

Ծերը լուռ մնաց. այն կանաչ ար-տը՝ գիւղացու յոյսը հարազատ որդու նման թանկ արժէ. ինչպէս թէ քան-դել ու կալ պատրաստել: Եւ նա շը-ւարած մէկ նայեց շահին, որ խրոխտ քայլով մտաւ իր վրանը, մէկ կանաչ արտին, և արցունքը հոսեց զսոսմած

աչքից . . .

Մօտ եկաւ շահի ներքինապետը և խորխտ ասաց. «Շահը պատուիրեց՝ վաղըն արևծագին կալը մաքրած ու պատրաստած լինի»:

Ծերը գլխակոր գնաց արտի մօտ, կանչեց գիւղացոց և յայտնեց շահի անխիղճ հրամանը:

Երկար վիճեցին, բայց չկարողացան շահի սրտինն ու միաքը գուշակել:

Եւ որոշեցին արտի հարևան կանաչ դաշտի մէջ կալը պատրաստել:

Այդպէս էլ արին:

Ամբողջ գիշերը ծեր, երիտասարդ, կին ու երեխայ կալ պատրաստեցին:

Եւ երբ արեւը արագ ու հպարտ ծագեց երկնքի մեծ ծովի միջից, ամենքին կեանք ու եռանդ ներշնչեց, շահն էլ արթնացաւ իր մօռլ քնից: Դիտեց զիմացի կանաչ արան ու դաշտ եւ տեսաւ՝ արտը անվնաս կանգնած, իսկ կալը նրա կողքին պատրաստած:

— Կանչեցէք այստեղ տաճն պալատոններ, ընտրեցէք հարիւր կատաղի ձիանք:

Կատարուեց իսկոյն շահի հրամանը:

Եկան պալատոնները մութ ու պայտերով, խոր գլուխ տուին շահին, կանգնեցին:

Ընտրեցին իսկոյն հարիւր նժոյգներ, հարիւրն էլ խաւար՝ սևաթոյր գիշեր, կատաղի՝ ինչպէս մթնած անտառի վայրի զազաններ:

— Տեսնում էք սրանց, ցոյց տուաւ արքան կատաղի ձիանցը, կը պալտէք այնպէս, որ սուր մեխերի ծայրերը ցցուած լինին դէպ գետին. մեխերի ծայրերը երբէք չծալել: Դէ՛հ գործի կացէ՛ք:

Խեղճ պալատոնները մնացին շուար. իրանց կեանքի մէջ երբէք այդպիսի պայտ չէին կայցրած: Երկար խորհեցին և վերջ ՚ի վերջոյ պայտել սկըսան:

Կէսօրւայ մօտ էր. բոլոր ձիանքը պայտած, ինչպէս որ շահն էր պատուիրել:

— Ժողովէ՛ք իսկոյն բոլոր գիւղացոց, շահը պատուիրեց, — որպէս կենդանի խուրձեր թող պառկեն մեծ կալի միջին:

Իրանի զօրքը պատեց ողջ երկիրը, քշեց գիւղերից գիւղացիներին գէպի մեծ կալը, կենդանի շղթայ կազմեց չորս բոլոր:

Եւ երբ ամեն բան պատրաստ էր, ինչպէս շահն էր պատուիրել, բաց թողին յանկարծ կատաղի ձիանց կամփի փոխարէն . . .

Փռչի բարձրացաւ, ահեղ փոթորիկ. հսարա լեռները սև ամպը պատեց և նրանց աչքից ծածկեց մեծ կալը. բայց երբ կատաղի մրրիկը փրչեց, մարդկանց մահամերձ ճիչն ու աղաղակ երկինք բարձրացաւ, զարհուրանք պատեց այն վէս լեռներին. կայծակը փայլեց, ամպրոպը ճայթեց և այն կանաչկոտ լեռներից իսկոյն արցունքը հոսեց. նրանց կրծքերը ցաւից սլաառուեցին և արցունքն առու կազմեց, ոռոգեց կանաչ արտօրայք. . .

Աղի արցունքից արտը չորացաւ, խոտը չքացաւ, ծաղիկներն իսպառ մարեցին յաւէտ . . .

Անցան շատ դարեր . . .

Նոյն սև ամպերն են լեռները պատած, նրանց աչքիցը ծածկում են «Եզիդ Խրմանի»¹⁾ դաշտը. մինչև այսօր էլ առուները կաթ-կաթ ծորում են ժայռից արցունքի նման. իսկ հովտի միջինն ո՛չ ծառ, ո՛չ ծաղիկ էլ չեն կանաչում . . . մրրիկն է խաղում նեղ հովտի միջի և օրօր երգում ցրուած գանգերին . . .

Իսկ խեղճ գիւղացին արիւնոտ հովտից հեռու է փախչում: Այնտեղ արա, արօտ էլ չեն կանաչում . . .

¹⁾ Ե զ ի դ ն ե ռ ի կ ա լ ո Ր զ ա ն ու մ է
Շուշուց գէպի հրախ գտնած լեռնահովիտներում:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0362943

56.368

